

Szalai Ákos

KERESZTÉNY-KAPITALISTA GONDOLATOK

„A szeretetre – a karitászra – mindig szükség lesz, még a legigazságosabb társadalomban is. [...] Vigasztalásra és segítség-re szoruló szenvedés mindig lesz. Magányosság mindig lesz. Olyan anyagi szükséghelyzetek is mindig adódnak, melyekben a megélt felebaráti szeretet segítségére van szükség. A totális gondoskodó állam, mely mindent magához von, végezetül olyan bürokratikus intézménnyé válik, mely a lényegesen nem képes nyújtani, amire a szenvedő embernek – minden embernek – szüksége van: a szeretetteljes, személyes odafordulást. Nem mindent szabályozó és uraló államra van szükségünk, hanem olyan államra, mely a szubszidiaritás elvének megfelelően nagylelkűen elismeri és támogatja a különböző társadalmi erőkből született kezdeményezéseket, melyek összekapcsolják a spontaneitást a segítségre szoruló emberekhez való közelséggel.” (DCE, 28)

„Nem is olyan régen még az állam cselekvési mezejét annyira kiszélesítették, hogy az már valamiképpen egy új típusú állam, a »jóléti állam« létrehozásához vezetett. [...] Azzal, hogy az »atyáskodó állam« közvetlenül beavatkozik és megszünteti a társadalom felelősségét, az emberi erők elfecsérlését és az államapparátus mértéken felüli növekedését idézi elő, amelyet már inkább a bürokrácia logikája irányít, semmint az ügyfelek szolgálatának gondja, s a költségek is óriásira duzzadnak.” (CA, 48)

A kereszténység nem követeli meg azt, hogy az ember szocialista, keresztényszocialista legyen.

Magyarországon a magukat jobboldaliként, kereszténydemokratáknak definiáló pártok intéznek éles kirohanást a gazdaság liberalizálása, az állami szabályozás lebontása, a privatizáció ellen. Ennek oka, hogy sokak szerint a kereszténység és a „korlátlan” piacgazdaságot támogató angolszász konzervatív gazdaságpolitika között éles ellentét feszül. A mostani írás célja az, hogy ezt az ellentétet oldja. Bizonyítani kívánja, hogy ugyanolyan jó keresztény lehet valaki akkor is, ha bízik ebben a gazdasági rendszerben, és annak támogatói mellett teszi le a voksát, mint az, aki annak negatív következményeitől tart. (Más kérdés, hogy persze az ellenkező szélsőség sem lenne igaz – nem is azt akarom igazolni, hogy a kereszténység a szocialista tanítás elutasítását és „piaci fundamentalizmus” kritikátlan elfogadását követelné. De nem is tiltja...)

A gondolat bizonyítása érdekében a katolikus egyház társadalmi tanítását, a pápák úgynevezett szociális enciklikáit, illetve a Katolikus Egyház Katekizmusának gazdasági, szociális tanítását vizsgáljuk. Az elemzés során természetesen nem maradhatunk meg azon a szinten, hogy az álláspontunkat igazolni látszó idézeteket gyűjtjük össze. Jelen cikk nem apológia. Megvizsgáljuk, hogy a keresztény társadalmi tanítás alapelveinek teljesülését akadályozza-e, vagy éppen elősegíti a szabad, „korlátlan” piacgazdaság.

Előrebocsáthatjuk: nem akadályozza. Sőt hosszú távon lényegesen többet tehet megvalósulásuk érdekében, mint a piacot, a magántulajdont korlátozó politika.

Az írás egyik alapfeltevése az, hogy ezekben a dokumentumokban elhatárolhatjuk azokat az alapvető értékeket, amelyek az iratok mindegyikét áthatja. Ezeket tekinthetjük a társadalmi tanítás pilléreinek: a tulajdon, a munka, a szegények segítése és a materializmus (jelen esetben: fogyasztásközpontúság) elutasítása. Ezek állandóak maradnak, míg a konkrét politikai-társadalmi vitákban – természetesen – az egyház mindig kicsit más, konkrétabb javaslatokkal lép elő (korporatív rendszer, munkástulajdon stb.).

Az írás utolsó részében elemzés tárgyává kell tennünk még egy témát: mivel a keresztényszocialista érvek előszeretettel idézik az egyes – esetleg több évtizeddel ezelőtti – enciklikák konkrét javaslatait, így kérdés, hogy az állam, a kormányzat szerepéről azokból kiolvasható kép megfelelő-e ma is. Képes-e ma is arra a kormányzat, amire több mint száz vagy éppen húsz évvel ezelőtt még képes volt: képes-e korlátozni a piac erőit?

Mielőtt hozzáfognánk, mindenképpen le kell szögezni az alapelvet: a keresztény társadalmi tanítás soha nem tekintette feladatának, hogy igazoljon egyes gazdaságpolitikai lépéseket. A konkrét gazdaságpolitika kiválasztása a gyakorlati bölcsesség, vagyis a kormányzat feladata. Az egyház ugyan egyértelműen fogalmaz a társadalmi igazságosság tekintetében, de ebből nem vonhatunk le következtetéseket például arról, hogy az egyház szerint fenn kell-e tartani például az újraelosztás szintjét vagy az adórendszer progresszivitását. A kormányzat autonómiáját a gazdaságpolitikánál lényegesen „élesebb” területeken is deklarálja a Katekizmus. Például a halálbüntetés kapcsán úgy fogalmaz, hogy a társadalmi cél egyértelmű: meg kell védeni az ártatlan életet. Ennek eldöntése azonban, hogy ehhez szükséges-e, hogy a jogrendszer tartalmazza a halálbüntetést, az a világi hatóságok döntési kompetenciája. (Katekizmus, 2267)

Tulajdon: egyéni haszon és közjó

„Aki valamit termel, a személyes felhasználást leszámítva többnyire azért állítja elő, hogy mások is használhassák, miután megfizették a szabad alkuban közös akarattal kikötött jogos árát. Márpedig az a képesség, hogy az ember időben ismerje fel mások szükségleteit és a kielégítésükre legalkalmasabb termelési tényezőket, egy másik jelentős gazdagodási forrás a modern társadalomban.” (CA, 32)

A keresztény társadalmi tanítás egyik sarokpontja a magántulajdon melletti határozott kiállás. A Katekizmus például a gazdasági kérdéseket a hetedik parancsolat kapcsán tárgyalja. Ne lopj! A tulajdon tisztelete a másik ember, vagyis a személy tiszteletének elválaszthatatlan része. Ugyanakkor a tulajdonjog nem lehet korlátlan: ahogy a tulaj-

don eredetileg közös volt, úgy a magántulajdon esetén is megmarad a tulajdon társadalmi funkciója.¹

A közgazdaságtan a tulajdon két funkcióját ismeri: a dinamikus és a statikus funkciót. Az első szerint a tulajdon teremti meg az ösztönzést arra, hogy a ránk bízott értékekkel, a tehetségünkkel megfelelően gazdálkodjunk: amennyiben azt a közösség érdekében használjuk, akkor az abból szerzett jövedelem a miénk lehet, a tulajdonunkba kerül. A statikus funkció a tulajdon túlzott használata ellen véd: ha túl sok tulajdonosa lenne egy adott jószágnak, akkor fenyeget az, hogy mindenki csak a hasznot akarja kivenni belőle, míg a beruházások, fenntartás felelősségét mindannyian a többiekre tolnánk.

A tulajdon dinamikus funkciója. A tulajdonszerzés, a nyereségvágy tényleg olyan (csak olyan, döntően olyan) cselekedetek végrehajtásában teszi érdekeltté az embereket, amelyek a közösség érdekében állnak? A klasszikus közgazdaságtan kialakulása idején a skót felvilágosodás arra a felismerésre jutott, hogy a piac olyan intézményi keret, amelyben az egyénileg bűnös (nyereségvágytól hajtott) egyének csak akkor érhetik el vágyaikat, csak akkor tehetnek szert nyereségre, ha a közösség számára hasznos tevékenységet folytatnak, a közösség számára hasznos, fontos szolgáltatásokat nyújtanak.

Nem túlzott optimizmus ez? Biztos, hogy azt jelzi-e az ár, hogy az adott szolgáltatás mennyivel járul hozzá a közjóhoz? Sok közgazdászban komoly fenntartások vannak a közjó fogalmával kapcsolatban, mivel a tartalmát gyakorlatilag lehetetlen pontosan meghatározni. Tegyük most félre egy kicsit ezt a fenntartást, és Arisztotelész vagy Aquinói Szent Tamás nyomán fogadjuk el, hogy napjaink társadalmában is létezik valamiféle közmegegyezés a közjó tartalmáról. Bármiképpen definiáljuk is ezt, biztos, hogy ennek része a „szerződéselv”: ha egy gazdasági tranzakció az összes érintett által elfogadott szerződéseken alapul, akkor ez a tranzakció nem lesz ellentétes a közjával – amennyiben a szerződést egyenrangú felek kötötték (a kölcsönös igazságosság teljesülése mellett, a Katekizmus szavai szerint).

A tulajdon statikus funkciójával kapcsolatban az egyik legfontosabb ellenérv az, hogy ezután a magántulajdonos csak a saját hasznára tekintettel fogja a döntéseit meghozni, a társadalom többi tagjára gyakorolt hatást azonban figyelmen kívül hagyhatja. Ilyen érvekkel találkozhatunk a környezetszennyezés vagy a meg nem újuló erőforrások túlzott használata kapcsán: a tulajdonos a minél nagyobb haszon megszerzése, az egyéni ér-

¹ Marcelo Sanchez Sorondo (a Pápai Tudományos Akadémia elnöke) a tulajdon e kétféle funkcióját Aquinói Szent Tamás alapján úgy határolja el, hogy a közös rendeltetés a használatra, míg a magántulajdon a rendelkezésre vonatkozik. De – úgy tűnik – a rendelkezés joga erősebb. Bár a tulajdon funkciója szerint az összes embert kell hogy szolgálja, de nincs olyan általános szabály, amely megmondaná, hogy a szűkös erőforrásokat hogyan kell a szükségletek között megosztani. A megfelelő módszer megtalálása a tulajdonos joga és feladata. De a tulajdonos – bizonyos egyértelmű szükséghelyzetek leszámítva, mint például amikor az erdőben eltévedt vándor betör más ingatlanába – „akarátának megfelelően bármit megtehet a tulajdonával”. (SORONDO 2003)

dekei miatt az erőforrások felélésében lehet érdekelt. Ez a leegyszerűsített nézet azonban élesen szemben áll a közgazdaságtan tulajdonjoggal kapcsolatos megállapításaival. Ugyanis elsősorban épp a tulajdon lehet alkalmas arra, hogy a túlhasználatot korlátozza: ha tulajdonos így „lerabolja” a tulajdonát, akkor annak értéke, vagyis a piacon érte kapható ár csökken.

Ezzel szemben a közösség egyetlen tagja sem érdekelt abban, hogy egy közösen használt, birtokolt (tulajdonba nem vett) dolog értékét megtartsa: számára egyetlen haszna lesz a dolognak az a fogyasztás, amit annak révén rövid távon el tud érni. A későbbi értékesítésben nem érdekelt, ezért az értékének csökkenése sem lesz rá negatív hatással. Ugyanez igaz az állami tulajdon fölött „örkődő” politikusra is...

Gyakran úgy tűnik, hogy a tulajdonjogok korlátozása mellett érvelők elfelejtkeznek a közgazdaságtan elmúlt negyven évének egyik legfontosabb eredményeiről, amelyeket az úgynevezett *Coase-tétel* inspirált (COASE 2004). Eszerint a társadalmi problémák oka a legtöbbször nem a piac működése, hanem éppen az, hogy a kormányzat nem teremti meg a piac működésének alapfeltételeit. A piac ugyan önmagában valóban nem képes elérni a legkívánatosabb, leghatékonyabb állapotot, de ennek oka általában az, hogy a kormányzat nem teremti meg a működés szükséges jogi feltételeit. Ezek közül a két legfontosabb a tulajdonjog és a szerződések biztonsága. A túlhasználatot általában az okozza, hogy az erőforrás, amelyben kárt teszünk, nem áll senki tulajdonában, annak megvédéséért nem lép fel senki. Nyilvánvaló, hogy ebben az esetben a tulajdonjog nemhogy nem növeli, hanem éppen csökkenti a károkat.² Ha nincsenek egyértelmű tulajdonjogok, ha a felek nem bízhatnak abban, hogy a kormányzat kikényszeríti a szerződéseket, vagy egyszerűen, ha az emberek nem bízhatnak egymásban, akkor a piac nem érheti el a tankönyvekből ismert tökéletes eredményeket. Csakhogy ennek oka nem a piac kudarca, hanem a kormányzaté...

Munka: munkabér és profit

„A méltányos bér megállapításához figyelembe kell venni minden egyes ember szükségletét és teljesítményét. A munkát úgy kell megfizetni, hogy az ember anyagi, társadalmi, kulturális és lelki szempontból egyaránt méltó életet biztosíthasson önmagának és övéinek, figyelembe véve kinek-kinek munkakörét és teljesítményét, valamint a vállalat helyzetét és a közjót.” (GS, 67)

„A bér nagyságának megállapítását erkölcsileg nem igazolja a felek pusztá megállapodása.” (Katekizmus, 2434)

² Természetesen a piac mellett leginkább elkötelezett közgazdászok sem állítják azt, hogy a tulajdonjogot ne lenne okunk bizonyos esetekben korlátozni. Amennyiben egy egyértelmű szükséghelyzetben van szükség más tulajdonára, vagy véletlenül kárt teszünk benne (például balesetek esetén), akkor elegendő, ha az általa okozott kárt megtéríti, viszont a megbüntetését nem követeljük.

A keresztény társadalmi tanítás a munkának kitüntetett szerepet tulajdonít a többi erőforrással szemben: megpróbálja kivonni azt a piaci mechanizmus alól. Tagadja, hogy a tény, hogy a munkaszerződés kölcsönös egyetértésen alapul, elegendő bizonyíték lenne arra, hogy a külső szemlélő számára „társadalmilag igazságtalannak” tűnő viszonyokat a munkások elfogadják.

A közgazdaságtan álláspontját három pontban érdemes összefoglalni. Egyrészt szólni kell a munkaérték-elmületről, amely a munka kitüntetett *gazdasági* szerepének feltételezése mögött gyakran meghúzódik. Másrészt érdemes átgondolni, hogy milyen formában is tevődik össze egy vállalat, mi itt a munkások szerepe. Végül beszélni kell a profitról, amelyet a szocialista követelések általában a munkabér ellentétpárjaként kezelnek.

Sokak számára úgy tűnhet, hogy a munka *ontológiai* elsőbbsége a többi erőforrással szemben egyet jelent munkaérték-elmüllel. A klasszikus közgazdászok közül sokan (Marxszal bezárólag) valóban úgy vélték, hogy egy-egy termék értékét az határozza meg, hogy annak előállítására mennyi – aktuális vagy tőkeként felhalmozódott („megjegesedett”) korábbi – munkát használnak fel.³ Csakhogy a tőke, a természeti erőforrások, vagy éppen a kockázatvállalásra hajlandó (és ezért profitot remélő) vállalkozó egyaránt szükséges a termeléshez. A határhaszon-elmélet egyértelműen túllép ezen a vitán: az árat, az értéket nem a felhasznált erőforrások nagysága, hanem a vásárlók fizetési hajlandósága szabja meg.

A másik gyakori félreértés az, hogy a vállalat a tulajdonos (tőkés) és a munkás összecsapásának színhelye lenne. Ezen nézet hívei gyakran úgy tekintik, mintha a különböző erőforrások jövedelme egyedül a tulajdonos voluntarista döntésétől függne: ő dönt arról, hogy mennyi legyen az övé és mennyi a munkásoké. Ezzel szemben a modern vállalatelmélet néha már azt is tagadja, hogy a vállalatnak egyáltalán volna tulajdonosa. (Lásd BAINBRIDGE 2002.) A vállalat egyszerűen szerződések halmaza, amelyet a menedzsment köt a különböző erőforrások tulajdonosaival arról, hogy azokat milyen formában, milyen jövedelemért cserében bocsátják a vállalat rendelkezésére. Sem a munka, sem a tőke nincs kitüntetett helyzetben: a menedzsment ugyanúgy szerződéses kapcsolatban áll a munkással mint a tőke biztosítójával. Csak a jövedelem formája más. A munkás a munkaidejét fix bérért cserébe adja. Aki a tőkét átengedi, ugyanúgy jövedelmet vár. Ha hitelt ad, fix, előre meghatározott összeget, kamatot vár; ha tőkeként fekteti be, akkor a nyereségből részesedik. Igaz, ezzel vállalja a kockázatot is. A tőkés nem birtokolja a céget, nincs kitüntetett helyzetben: a döntést a menedzsment hozza, gyakorlatilag a profit felosztásáról is.

³ Néhányan azt a téves következtetést vonták le ebből, hogy más erőforrások jövedelme csak abból származhat, ha a munka nem kapja meg az általa termelt teljes értéket, ha kizsákmányolják.

Mi a profit? A két leggyakoribb félreértés, hogy (1) a profit a költségek és a bevételek különbsége, illetve hogy (2) a profit a tőke jövedelme. Az első szerint a profit maradvány. Ha ez ilyen egyszerű lenne, akkor a döntéshozó valóban voluntarista módon járhatna el: csökkenthetné a nyereséget, és növelhetné a munkabért. Itt azonban összekeveredik a profit két értelme: a számviteli és a gazdasági. A legtöbb béremelési követelés a számviteli profitra, a bevételek és a költségek különbségére hivatkozik. Csakhogy ez még nem veszi figyelembe a tőke mint erőforrás költségét, amit a piac határoz meg. Fedezni kell ugyanis azt a nyereséget (osztalékot) is, amit a befektető más hasonló kockázatú piaci befektetési esetén megkaphatna. Ha a vállalat ezt nem gazdálkodja ki, akkor a tőkések kivonulnak. Ha ezt nem kapják meg, akkor otthagyják a céget, más vállalatokra bízák tőkéjüket – a menedzsment pedig kénytelen máshonnan befektetőket keresni. A számviteli nyereség e része közgazdasági értelemben nem profit, hanem a tőke úgynevezett alternatív költsége.

A gazdasági profit valóban maradvány, de az az összeg, amely az összes költség – közte a tőke elvárt hozamának – fedezése után megmarad. Ezt a közgazdaságtan a kockázatvállalás „jutalmának” tekinti. Az azonban már nem biztos, hogy a gazdasági profitot teljes egészében a tőke tulajdonosa kapja. A menedzsment sok módon felhasználhatja ezt: fizethet a piacnál magasabb munkabéreket, jutalmat, fizethet nyereségrészesedést, vagy éppen fordíthatja különböző szociális, karitatív támogatásokra. Ugyanakkor tudjuk, hogy extrabevétel hosszú távon nem tartható fenn. Az ilyen iparágakba új vállalatok léphetnek be, ami a verseny miatt leszorítja az árakat, csökkenti a profitot.⁴

A keresztény tanítás – legalábbis leggyakoribb értelmezése szerint – a politika feladatává teszi, hogy minél több embert segítsen munkához. De mit tehet ennek érdekében a kormány? Rövid távon sikerrel kecsegtet, ha elrémisztő kötelezettségeket ró azokra, akik munkahelyek megszüntetését vagy más, olcsóbb bérű országokba való áttelepítését tervezik. Csakhogy az ilyen protekcionizmus árát hosszú távon kell megfizetni: a „nem túl baráti” szabályozás miatt vélhetően az újabb befektetők erősen meggondolják majd, hogy megtelepedjenek-e az adott országban. A kérdés az, hogy a jelenlegi munkahelyeket, vagy az előbb-utóbb (a mai gazdaságban inkább előbb) bekövetkező károkat, többek között munkahelyek megszűnését tartjuk-e fontosabbnak.

⁴ Megfigyelhető, hogy a magas munkásjóléti juttatások valóban azokban a cégekben vannak jelen elsősorban, amelyek jelentős piaci erőfölényben vannak, ezért ilyen extraprofitra adott időszakban szert tehetnek. (Lásd BARRY 2000.)

Szegénység enyhítése: harmadik világ és a jövő generációk

„Az utóbbi évek tapasztalata viszont azt mutatja, hogy stagnálás és visszaesés következett be azokban az országokban, amelyek kiszorultak a világpiacon, s a fejlődés azokban az országokban indult meg, amelyeknek sikerült becsatlakozni a nemzetközi gazdasági kapcsolatrendszerbe.” (CA, 33)

A szegények mindig velünk lesznek – idézi fel az evangélium tanítását (vö. Mt 26,11; Mk 14,7; Jn 12,8) Michael Novak, a kapitalizmus mellett erőteljesen, teológiaiag is elkötelezett katolikus szerző (NOVAK 1994). A gondolatot úgy folytatja, hogy ez a megállapítás igaz is volt majd 1800 éven keresztül, de mára a Jézus korában által ismert szegénység a világ kapitalista felén – elsősorban a gazdasági teljesítmény javulásának köszönhetően – gyakorlatilag eltűnt.

Persze a jézusi mondatnak a mai Nyugat számára is van (új) értelme: a relatív szegénység. Míg az abszolút szegénység az életszínvonal rohamos emelkedésével mifelénk gyakorlatilag tényleg eltűnt, ugyanakkor az adott társadalom alsó rétegei mindig is szegénynek lesznek tekinthetők – függetlenül attól, hogy élet- és jövedelem-színvonaluk mennyivel haladja meg a korábbi korokét vagy a harmadik világét.

Ki vagy mi a felelős a szegénység eltűnéséért? A II. világháború után kiépült jóléti államok vagy a „korlátlan piac”? A válasz egyértelműnek tűnik: nemzeti jövedelme minél nagyobb részét költi egy állam szociálpolitikára, annál kevesebben vannak a relatív szegények (vö. FÖRSTER–D’ERCOLE 2005). Csakhogy fenntartható-e ez a mechanizmus? Miközben Európa valóban büszke lehet a viszonylag alacsony relatív szegénységi rátára, nem fojtja-e meg az emiatt kialakított állami bürokrácia, az emiatt kivetett adó a gazdaságot? Fenntartható-e ez a gazdaság – és ezzel a szegénység jelenlegi szintje?

Ráadásul miközben e tekintetben komoly kételyeink lehetnek, a „korlátlan piac” sem érzéketlen a szegénységgel szemben. A piaci alapon szerveződő társadalmakban az altruizmus sokkal erősebb: az adott társadalom szegényeinek támogatására érkező önkéntes adományok jelentősek, sőt ők járnak élen a nemzetközi segélyezésben is.⁵ Persze a nemzetközi segélyezést foghatjuk a kapitalista országok „rossz lelkiismeretére”. A kapitalista, fejlett Nyugat polgárai mindig kicsit rosszul érzik magukat, ha a harmadik világ szegénységéről van szó. Az egyenlőségpárti, a gazdagokat, a korábbi gyarmatosítókat megrovó értelmiségi vélemények alapján valóban kialakul ez a bűntudat. Csakhogy van ennek alapja? Bauer Péter magyar származású közgazdász mutat rá arra, hogy a legszegényebb országok legtöbbje soha nem volt gyarmat, míg a világpiacon folyamatokba bekapcsolódó gyarmatok jó része jelentős fejlődésen ment keresztül (BAUER 2003).

⁵ Például a cunami után messze a legtöbb segély, az ország gazdasági erejéhez mérten is, az Egyesült Államokból érkezett – sőt azt is tudhatjuk, hogy ennek nagy része nem is kormányzati, hanem magánforrás volt.

A szegények segélyezését nem tiltja, sőt valamiképpen ösztönzi is a piac. Amit a piacgazdaság egészséges működése megkövetel, az csak annyi, hogy ez valóban nagyrészt önkéntes adományokon és ne kényszeren alapuljon. Az állami kényszeren nyugvó szegény-támogatás (segélyezés) ugyan valóban csökkenti a relatív szegénységet, de az állami kényszer (az adózás) könnyen alááshatja a piac egészségét. Vagyis lehet, hogy a jelenlegi jövedelemegyenlőtlenség (relatív szegénység) csökkentése érdekében feláldozzuk a következő generációk – benne a következő generációk szegényeinek – lehetőségeit.

Fogyasztásközpontúság: homo oeconomicus és a közösségi értékek

„A fejlettebb gazdasági rendszeren belül [...] nyilván nem az jelent problémát, hogy a javak elegendő mennyiségben álljanak rendelkezésre [...] a termelés és a fogyasztás megválasztásában kifejezésre jut az adott kultúra, mint az élet átfogó értelmezése. Ebből származnak a fogyasztási hajlamok.” (CA, 36)

Nyugaton elsősorban nem a társadalmi igazságtalanságok ellen, hanem a terjedő materializmus ellen kell küzdeni. De persze ezért is a kapitalizmus a felelős! Vagy mégsem?

Leo Strauss és követői úgy gondolják, hogy a 20. század rossz szelleme Max Weber és a nyomában járó weberianusok voltak. Elég, ha csak a kapitalizmusról alkotott leírására koncentrálunk. Weber tudta, hogy kapitalisták mindig is voltak, mégis ki akarta mutatni a protestantizmus meghatározó szerepét. Ehhez konstruált egy olyan kapitalizmus-definíciót, amely megfelelt a célnak: a kapitalizmus nem intézményrendszer, nem gazdasági rendszer, hanem etikai hozzáállás. A korábbi kapitalista vállalkozók viselkedése – Weber saját kategóriái szerint – cél- és nem értékracionális volt. A korábbi korok kapitalista vállalkozói azért kerestek pénzt, mert ennek révén akartak felzárkózni a magasabb osztályokhoz, a nemességhez, ennek révén akarták fogyasztási igényeiket kielégíteni. Bezzeg a protestáns vállalkozók, azok a valódi kapitalisták! Ők már mindent pénzben mérnek, a pénzkeresésben etikai kötelességüket látják – a lazsálás számukra azért bűn, mert ezalatt nem keresnek pénzt.

Ez a kép sajnós a mai napig bennünk él. Ez a „kapitalista” maga a *homo oeconomicus*, akit a többi társadalomtudomány szinte kötelességszerűen figuráz ki. És igazuk is van. A *homo oeconomicus*, a kapitalista nem ilyen. A kapitalista gazdaságban erős az altruizmus, virágzik a kultúra – nemcsak Hollywood, hanem a „magasművészet” is, a zenekaroktól a múzeumokig, az egyetemektől az operákig. Sok esetben éppen a leggazdagabbak, a „kapitalisták” mecénatúrájának köszönhetően.

De a *homo oeconomicus* soha nem is volt pénzcsináló gép. Talán csak Weber szemében. Legalábbis a modern közgazdaságtan soha nem ezt gondolta az emberről. Amit feltételez, az nem a pénzközpontúság, hanem a racionális mérlegelés. Ami a

közgazdaságtan szerint az embert érdekli, az nem a pénzjövedelem, de még csak nem is a piacon ebből megvásárolható javak. Minden élvezet sok pénzért meg nem vásárolható erőforrást is követel: időt, nyugalmat stb. Szemben Weber állítólagos kapitalistájával, a valódi homo oeconomicus és a valódi kapitalista képes arra, hogy feláldozza a jövedelme egy részét, elvonjon időt és más erőforrásokat a jövedelemtermeléstől annak érdekében, hogy ezeket az igazán fontos dolgokat megteremtse a maga számára.

Jó – folytathatjuk az ellenvetések sorát –, a piacgazdaság, a közgazdaságtan embere nem tisztán a pénz bővületében él. De attól még materialista, önző lehet. Lehetne... Láthattuk, hogy a piaci társadalmak nem mutatnak gyengébb érzékenységet a szegények problémái iránt. Bizonyos nem-materiális értékek pedig sokkal erősebbek. Köztudott, hogy az amerikaiak körében a vallásosság lényegesen elterjedtebb, mint Európában. Hasonlóképpen az Amerikáról szóló leírások szinte mindig kiemelik, hogy a társadalmat milyen erősen áthatja a közösségtudat. Mi lehet ennek a látszólagos ellentmondásnak az oka?

A választ talán akkor találhatjuk meg, ha figyelembe vesszük, hogy a piacgazdaság működése bizonyos alapvető feltételeket követel. A már idézett Coase-tétel szerint a piaci mechanizmus, a szerződésre, cserére alapuló gazdaság hatékony működésének feltétele az, hogy az úgynevezett tranzakciós költségei alacsonyak legyenek. A tranzakciós költségek modelljének megalkotója, Oliver Williamson három olyan dimenziót azonosít, amelyek meghatározzák ennek nagyságát (WILLIAMSON 2000). Ezek közül számunkra a legfontosabb: fenyeget-e opportunistá magatartás? Ez alatt a közgazdaságtan tolvajnyelvében járatlan olvasó nyugodtan érthet önzést. Az opportunistá ugyanis az, aki felismeri, hogy sokat veszíthetünk azon, ha ő megszegi a szerződést, mert a bíróságon nem vagy csak nagyon drágán tudjuk kikényszeríteni az igazunkat. Ezért zsarolni tud: követelheti a szerződés számára előnyös, számunkra viszont egyértelműen hátrányos módosítását vagy épp a felbontását.

Ha félnünk kell attól, hogy partnerünk önző, opportunistá, akkor inkább magát a szerződést sem kötjük meg – a piaci tranzakció elmarad. A piacnak – a tisztességes piaci feleknek – tehát elemi érdeke, hogy a nem megbízható, opportunistá, önző szereplőket kiszorítsa. A közgazdaságtan azt tanítja, hogy amennyiben valamire komoly kereslet keletkezik, akkor annak kifejlesztésére jelentős erőforrásokat fognak mozgósítani, és előbb-utóbb a megfelelő kínálat is megjelenik. Ugyanez a helyzet itt is. A nem megbízható partnerek kiszorítása a piaci szereplők érdeke, a presztízs egyre fontosabb tőkefajta, az üzleti partnerről szerzett információ egyre fontosabb termelési tényező.

Nyilvánvaló, hogy a piaci működés esetén azon társadalmak, amelyekben a megbízhatatlan partnerek száma magas, rosszul járnak – mondjuk éppen a tőkebefektetések visszafogása miatt. Ahol a piac erős, ott ezek az erkölcsi feltételek is megvannak. Sőt fennmaradásukat a piac is elősegíti. Gondoljunk például végig, hogy akár a hollywoodi

filmekben milyen egyértelműen (túlzottan is leegyszerűsített formában) jelennek meg az erkölcsi tanulságok. Érdeemes végiggondolni, hogy azon országok oktatási-kulturális rendszere, amelyeket mint a „korlátlan piacgazdaság” központjait tartjuk nyilván, milyen értékeket adnak át az újabb generációknak. (Ne feledjük, hogy ezen iskolák, intézmények vezetői gyakran maguk a piaci mechanizmus elsősorú haszonélvezői is egyben – befektetők, „a felső osztályok” tagjai!)

Prezentizmus – ezzel a szóval jellemzi Richard Neuhaus, az amerikai konzervatív mozgalom egyik legbefolyásosabb tagja – egyébként katolikus pap – az európai folyamatok mögött meghúzódó alapvető okot. Ezen azt érti, hogy az európaiak eddig élvezett életszínvonaluk, fogyasztásuk átmeneti csökkenésébe sem hajlandók beletörődni annak érdekében, hogy hosszabb távon fenntartható gazdasági körülményeket építsenek ki. Ez a jelenközpontság húzódott meg szerinte az uniós alkotmány francia leszavazása mögött. (Az alkotmányt egyébként Neuhaus sem támogatja, csak egészen más okokból.) Az európai társadalmak, a jóléti állam, a szociális piacgazdaság alapja a fogyasztási lehetőségek bősége. Amikor azonban kiderül, hogy az életszínvonal, a rossz gazdasági struktúra miatt fenntarthatatlan, akkor a hosszabb távon is fenntartható jólét érdekében bizony áldozatokat kellene hozni. A piacelvű közgazdászok és az egyház egyaránt a fogyasztásközpontság visszaszorításában érdekelt. A piac (ha tetszik: a monetarista közgazdászok, az IMF, a Világbank stb.) a megtakarítások felpörgetését, a befektetését emelését tekinti ilyen esetben a kúra első lépésének – természetesen ha a piac működésének jogi-kulturális feltételei adottak.

Amiben a vélemények esetleg eltérhetnek az az, hogy miképpen lehet ezt a materialista, fogyasztásalapú, önző viselkedést visszaszorítani. Sok „keresztény politikus” szerint éppen a piacon elérhető különböző téves, hazug gondolatok áramlásának korlátozása révén kell megpróbálni az emberek gondolkodását megváltoztatni. Kiszoríthatjuk valaha is a világból ezeket a gondolatokat? Ha az egyéneket kényszerrel vesszük rá az erkölcsös életre, azzal éppen azt tagadjuk meg tőlük, ami a személyiség alapja: mindenki szabad akarattal rendelkező, a döntéseiért a felelősséget maga vállaló egyén. A keresztények, a zsidó-keresztény hagyomány mindig is az – általa egyébként tévesnek tekintett – többi vallás szabad gyakorlása mellett volt. Ha elvonjuk tőle a választás lehetőségét, ezzel magát, az esetleg sikeresen rájuk kényszerített hitet is „leértékeljük”.⁶

⁶ Természetesen az egyháztörténet is arra tanít, hogy nem minden hit, nem minden vélemény gyakorlása tolerálható. Mint Szent Ágoston manicheusokkal szembeni állásfoglalásai mutatják: amíg arról van szó, hogy valaki más hitet vall, addig élesen ellenezte a vallásgyakorlásuk korlátozását. Ezzel szemben amikor a donatisták megtámadták a keresztény személyeket, akkor már az erőteljes világi fellépés mellett szállt síkra.

A kormányzat szerepe

„Napjainkban »a gazdaság világméretűvé válása előtt állunk«; olyan jelenség ez, amit nem szabad elutasítani, hiszen rendkívüli lehetőséget biztosíthat a nagyobb jólét elérésére. Mégis egyre inkább érezzük annak szükségét, hogy a gazdasági élet nemzetközivé válásával párhuzamosan létrejőjenek az ellenőrzés és irányítás hatékony nemzetközi szervezetei, melyek magát a gazdaságot a közjó felé terelik. Erre ma már egyetlen állam sem képes, legyen az akár a legerősebb a földön.” (CA, 56)

A „keresztény politikusok” államképe mintha kissé meghaladott lenne. Néhány évtizede a kormányzatokról esetleg gondolhattuk azt, hogy képesek a piac korlátozására. Viszont ma már a kormányok között is verseny folyik. Azok, amelyek piackorlátozással vagy – például az újraelosztás érdekében kivetett – magas adókkal terhelik a területükön működő vállalatokat (a tőkét), azok számíthatnak arra, hogy a tőke elvándorol, vagy legalábbis az újak nem őket választják telephelyül.

Kellene-e ezt a versenyt korlátozni, például nemzetközi szerződések vagy egy szupranacionális szuverén létrehozása révén? A vitában elfoglalt álláspontok általában egy másik egyszerű alternatívára vezethetők vissza: piac vagy állam. A kérdés nem az, hogy valamelyik problémamentes lenne, hanem inkább az, hogy melyik jár kevesebb kudarccal. A szocialisták és a konzervatívok között az egyik különbség, hogy azt tekintik-e nagyobb gondnak, ha az állami szociális kiadások visszafogása miatt nő a jövedelemegyenlőtlenség, vagy azt, ha a kormányzati beavatkozás paternalizmusba, bürokratikus, rugalmatlan szabályozásba fullad. A paternalizmus, a bürokrácia működési logikája végső soron a gazdasági lehetőségeket szűkíti le, és ezzel a jövő generációk szegényeinek a lehetőségeit is.

Érdemes az állam és a piac közötti választás kapcsán utalni arra is, hogy a nyugati féltekén azon országokban találjuk a legmagasabb vallásossági mutatókat, amelyek a piac működését a legkevésbé korlátozták. Ezzel szemben az állami megoldás mindig az egyház szerepének korlátozására tett kísérletekben, az ember teljes személyiségének tagadásában nyilvánult meg.

Összefoglalás

„Mondhatjuk-e azt, hogy [...] a kapitalizmus a győztes társadalmi rendszer? [...] Ha a »kapitalizmus« olyan gazdasági rendszert jelent, amely elismeri a vállalkozás, a piac, a magántulajdon és ebből következően a termelőeszközök felhasználásával járó felelősség, valamint a szabad emberi kezdeményezés alapvető és pozitív szerepét a gazdasági életben, a válasz természetesen »igen«, még ha talán helyesebb lenne »vállalkozói gazdaságról« vagy »piacgazdaságról« vagy egyszerűen »szabad piacgazdaságról« beszélni [...]” (CA, 42)

Talán a fentiekből is kitűnik, hogy mind a piacelvű, mind a szocialista logika elvileg összeegyeztethető a kereszténységgel, az egyház társadalmi tanításával. Ha választani akarunk a két út között, akkor ebben a kereszténységtől hiába várunk útmutatást.⁷ Nekünk kell megkeresni a választ: milyen hatásai vannak egyik, illetve a másik berendezkedésnek. A magam részéről két kérdést javasolok megfontolásra: a rövid és a hosszabb táv közötti választást, illetve az emberi bűnhöz való viszonyt.

A piacgazdaságról könnyű kimutatni, hogy rövid távon rosszabb mutatókat produkál, mint a jóléti államok. Néha a tőke elvándorlása miatt megszűnnek munkahelyek, erőteljes jövedelemegyenlőtlenséget, és ezzel relatív szegénységet generál. Csakhogy az a mechanizmus, amelyekre a jóléti rendszer vagy éppen a keynesi gazdaságpolitika épül, fenntartható-e hosszú távon? Maguk a keresletösztönzésre épülő gazdaságpolitika hirdetői is tisztában vannak vele, hogy az általuk javasolt politika hosszabb távon fenntarthatatlan. (Hosszú távon úgyis mindannyian meghalunk – válaszolta erre a problémára Keynes.) Ha igaz az, hogy a konzervativizmus időtávja mind előrefelé, mind visszafelé lényegesen hosszabb, ha igaz az, hogy keresztényként elutasítjuk a prezentizmust, akkor okkal érvelhetünk konzervatívként, keresztényként a piaci mechanizmus mellett.

A piacgazdaság elkötelezett támogatói szemében a piaci rendszer alapvető erénye az, hogy a bűnös emberek életét próbálja – a sokat emlegetett láthatatlan kéz segítségével – olyan irányba terelni, hogy alapvetően bűnös vágyaikat csak akkor elégíthessék ki, ha a többiek javára cselekszenek. Akkor, ha munkájuk révén a köz által értékelt javakat állítanak elő. Ezzel szemben a szocialisták általában perfekcionistaik: a jó emberekből álló társadalom megteremtését tűzik ki célul. A kereszténység álláspontjában mindkét nézet megtalálható – a két nagy program a nevelés (és ezzel a tökéletesítés) és a messze nem tökéletes emberek számára megfelelő intézmények kialakítása (amelyet a világi hatalom feladatának tekintenek) egyaránt helyet kap. Láthattuk, hogy egyik sem lehet meg a másik nélkül, de mennyiségi különbség mindenképpen van: míg a nevelés, a tökéletesítés mindenképpen korlátozott határfokú, addig a „nevelhetetlen”, „tökéletlen” emberekből mégis társadalmat kell szervezni, őket valamiképpen mégis kooperációra kel bírni. E tekintetben viszont a piac az összes eddigi kísérletnél jobban vizsgázott.

⁷ Egyes értékelések szerint a katolikus tanítás is változott az utóbbi néhány évtizedben. Az 1981-ben kiadott *Laborem Exercens* enciklika még a kapitalizmust és szocialista rendszert egyaránt negatív színben tünteti fel, és úgy tűnik, mintha valamiféle harmadik út keresésére buzdítana. A *Centesimus Annus* viszont már elismeri a kapitalizmust, igaz, élesen kritizálja azokat a pontokat, amelyeket igazságtalannak ítél a működésében.

Irodalom

- BAINBRIDGE 2002 – Stephen M. BAINBRIDGE: *The Bishops and the Corporation Stakeholder Debate*, UCLA School of Law Research Paper 2002, 2–10.
- BERRY 2000 – Norman P. BERRY: *Controversy. Do Corporations Have Any Responsibility Beyond Making a Profit?* *Journal of Markets & Morality*, 2000/3., 100–107.
- BAUER 2003 – BAUER Tamás Péter: *A nyugati büntudat és a harmadik világbeli szegénység*, Századvég 27. (2003), 32–52.
- Centesimus Annus* (CA)
- COASE 2004 – Ronald Harry COASE: *A vállalat, a piac és a jog*, ford. Meszerics Tamás, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004.
- Deus Caritas Est* (DCE)
- FÖRSTER–D’ERCOLE 2005 – Michael FÖRSTER – Marco Mira D’ERCOLE: *Income Distribution and Poverty in OECD Countries in the Second Half of the 1990s*, OECD Social [Paris], Employment And Migration Working Paper 22. [2005/1].
- Gaudium et Spes* (GS)
- A Katolikus Egyház Katekizmusa (Katekizmus)
- NOVAK 1994 – Michael NOVAK: *A demokratikus kapitalizmus szelleme*, ford. Gieler Gyöngyi, General Press, Budapest, 1994.
- SORONDO 2003 – Marcelo Sánchez SORONDO: *For Catholic Vision of the Economy*, *Journal of Markets & Morality* 2003/6., 7–31.
- WILLIAMSON 2000 – *Válogatás Oliver E. Williamson munkáiból*. Szakkollégiumi Füzetek 33., Rajk László Szakkollégium, Budapest, 2000.



Egyensúly (Kováts Asztrid hagyatékából, 1910 körül)



Befogadás (Zágon Bertalan nyírja Mariházy Bennót, 1936)